

LA POBLACIÓ CIVIL INFANTIL I REFUGIADA A TARRAGONA DURANT LA GUERRA CIVIL

M. Pilar Herrerias i Gili

L'article descriu les dades extretes del padró municipal de 1936 a 1939 conservat a l'Arxiu Històric Municipal de Tarragona i en altres fons del mateix arxiu. L'estudi està centrat en la població infantil de la ciutat, dels 0 als 14 anys, durant la Guerra Civil, classificada per grups d'edat, procedència, sexe, natalitat i mortalitat.

The article describes the external data of the municipal area from 1936 to 1939 preserved in the Arxiu Històric Municipal de Tarragona and in other places of the same archive. The study is centred on the child population of the city, from 0 to 14 years old, during the Civil War, classified by age groups, origin, sex, birth and death.

PARAULES CLAU:

Infància, Guerra Civil,
assistència, refugiats,
protecció a la infància

KEYWORDS:

Childhood, Spanish Civil
War, assistance, refugees,
protection of children

◆ “La Guerra Civil va trencar la infància dels nens, els va fer adults abans d’hora” Alicia Alted Vigil

Entre 1936 i 1939 les nostres terres van viure una tràgica situació degut a la Guerra Civil. Va afectar a tothom, però sens dubte el patiment de la infància va ser molt colpidor.

Molts nens i nenes van canviar la condició de ser simples infants a ser refugiats. Sense saber què estava passant, molts d’ells van haver de desplaçar-se cap a altres zones més segures, ja fos dins del mateix país o a l’estranger. Els que es van quedar van viure també viure una situació traumàtica de por, destrucció i inseguretats.

El juliol de 1936, amb la insurrecció militar, Espanya va quedar dividida en dues parts. A Catalunya la balança va ser a favor de la República, fet que va provocar un èxode de població tant dins de Catalunya com cap als països veïns, França, Anglaterra, Holanda o cap a uns altres de més llunyans com Mèxic, l’Argentina o Rússia.

Tarragona, capital de província, durant la Guerra Civil va ser un punt estratègic degut a la seva proximitat amb el Font de l’Ebre. Tenia importants nusos de comunicació ja fos per carretera, ferrocarril o mar amb connexions amb València i era lloc de pas cap a l’exili a França i altres països.

A continuació, s’exposa un estudi de la població infantil de Tarragona durant la Guerra Civil a partir de les dades que es conserven a l’Arxiu Municipal (AHMT) i en el padró d’habitants de 1936 a 1939, dades sobre refugiats o assistència social. L’anàlisi d’aquestes dades ha permès fer una radiografia de la infància a la ciutat durant el conflicte bèl·lic.

Població infantil (0-14) el 1936

Si aprofundim en la població infantil trobem que eren 8.059 infants, un 24,34% de la població total de la ciutat.¹ Per tal de poder fer un millor estudi de la població s’ha dividit la població infantil en tres franges d’edat: 0-4, 5-9 i 10-14.

Per franges d’edat, el més nombrós era el de 10 a 14 anys amb 2.949. Aquesta franja més alta podria ser conseqüència que, a la ciutat, abans d’esclatar el conflicte hi havia escoles religioses que acollien nens i nenes de tota la península. La franja més baixa correspon a la de 0 a 4 anys, amb 2.431 infants.

¹ AHMT. Padró d’habitants de 1936 de Tarragona. S.T. 2863 a 2877 i 6313.

Quadre 1: Distribució dels infants a Tarragona per sexe i franges d'edat el 1936.

Franges d'edat	Nens	Nenes	Total
0 - 4	1.187	1.244	2.431
5 - 9	1.404	1.275	2.679
10 - 14	1.548	1.401	2.949
Total	4.139	3.920	8.059

Font: Elaboració pròpia a partir del padró d'habitants de 1936 de Tarragona. Sig. top. 2863 a 2877, 6313.

D'aquests 8.059 infants, 5.493 van néixer a la ciutat de Tarragona, la qual cosa representava un 68,15%. Podem veure, doncs, que Tarragona tenia més d'un 30% de la població que provenia de fora de la ciutat, cosa que no sorprèn tenint en compte que era la capital de la província. Un total de 1.073 infants inscrits al padró van néixer en diferents localitats de la província. En total procedien de 134 poblacions diferents i de les deu comarques tarragonines. La comarca que més població va aportar va ser la del Baix Camp, amb 236 criatures. La segona comarca que va aportar més població va ser el Baix Ebre, amb 201, i el Tarragonès, amb 188.

Altres poblacions d'altres comarques que van aportar un nombre d'infants remarcable van ser Valls (32), Falset (20), el Vendrell (27), Montblanc (28) o Sant Carles de la Ràpita (26).

La procedència de la població de fora de la província de Tarragona representava un 17,65%. Les províncies que més població van aportar van ser Barcelona (329), València (182), Lleida (135), Castelló (100), Almeria (66) i Saragossa (62).

El percentatge més baix és el que fa referència a la població estrangera, ja que, no arriba a l'1%. En total hi ha comptabilitzats 62 nens i nenes provinents de França, Cuba, Marroc i l'Argentina.

Població infantil (0-14) el 1937

Segons les altes i baixes corresponents al padró de 1937 a la ciutat de Tarragona hi havia inscrites 36.657 persones.² Hi va haver 4.851 altes en el padró, de les quals 1.027 van correspondre a població infantil compresa entre els 0 i els 14 anys. Aquest fet demostra que durant el conflicte bèl·lic hi va haver moviments de població i que Tarragona va acollir nombrosa població infan-

² AHMT. Padró d'habitants de 1937 de Tarragona. S.T. 6701,6702.

til, tot i que al padró no s'especifica si eren refugiats o no, però si que vivien en nuclis familiars.

Per franges d'edat, la més nombrosa era de 0 a 4 anys amb 534, aquesta franja inclou els naixements, per aquest motiu és la més alta. La franja menor era la de 10 a 14 anys amb 234 nens.

Quadre 2: Distribució de les altes d'infants a Tarragona per sexe i franges d'edat el 1937.

Franja d'edat	Nens	Nenes	Total
0 - 4	280	254	534
5 - 9	125	134	259
10 - 14	113	121	234
Total	518	509	1027

Font: Elaboració pròpia a partir del padró d'habitants de 1937 a Tarragona.
Sig. top. 6701-6702

La major part de les altes prové de la mateixa ciutat amb 516 naixements. De la mateixa província tarragonina provenien 126 nens. Per comarques la que major nombre aportava era el Baix Ebre, amb 29 nens. Aquesta comarca va ser una de les més castigades durant la guerra. Destaca la ciutat de Tortosa que va aportar 14 nens. En segon lloc, la comarca del Tarragonès amb 23 nens és de aquella de la qual procedien més nens. Van arribar nens de deu localitats diferents com Torredembarra (6), la Canonja (4), o del Catllar (4). En tercer lloc, es troba la comarca del Baix Camp amb 21 nens, 15 dels quals provenien de la capital, Reus.

De la resta de províncies espanyoles també van arribar nens. De Barcelona es van inscriure 83 nens, 64 dels quals procedien de la capital. L'altra gran província que va aportar nens va ser Madrid amb 49. No estan inscrits com a refugiats, però se sap que Tarragona va acollir grups de nens procedents de Madrid.

València, amb 24 nens inscrits, és la tercera província espanyola que més nens va aportar a la ciutat. Finalment, Castelló i Almeria, amb 21 nens cadascuna, són les províncies que més apareixen en el padró de 1937.

De l'estranger, destaquen 11 nens que es van inscriure procedents de França. En total van ser 14 els nens inscrits provinents de l'estranger.

Població infantil (0-14) el 1938

De l'anàlisi de les altes i baixes corresponents al padró de 1938 a la ciutat de Tarragona. El 1938 Tarragona comptava amb una població de 37.175 persones.³

Respecte a 1937 va haver-hi 1.981 altes en el padró municipal, de les quals 358 eren infants. El 1938 va haver-hi molts menys moviments de població civil, segurament a causa de l'evolució del conflicte bèl·lic.

Per franges d'edat, la més nombrosa era la de 0 a 4 anys amb 216, aquesta franja inclou els naixements, per aquest motiu és la més alta. Les altres dues franges són idèntiques amb 71 criatures cadascuna.

Quadre 3: Distribució de les altes d'infants a Tarragona per sexe i franges d'edat el 1938.

Franja d'edat	Nens	Nenes	Total
0 - 4	108	108	216
5 - 9	33	38	71
10 - 14	31	40	71
Total	172	186	358

Font: Elaboració pròpia a partir del padró d'habitants de 1938 a Tarragona.
Sig. top. 6701

Ja no arriba pràcticament població de l'estranger, només hi ha un nen inscrit provinent de França.

Per que fa a les arribades d'altres províncies espanyoles, aquestes es redueixen a 53 només. De Barcelona es van inscriure 16 nens. Per quantitat, van seguir-la Castelló amb 6 nens, i Madrid i Màlaga amb 4 cadascuna.

La resta de nens, 3.304 en total, van néixer a la província tarragonina. Només 18 d'ells provenien de localitats de la demarcació i els 286 restants eren nascuts a la mateixa ciutat.

Es van inscriure infants de sis de les deu comarques de Tarragona. Les que més en van aportar a la ciutat van ser l'Alt Camp i el Baix Ebre, amb 5 nens cadascuna. Del Baix Camp van arribar 4 criatures, totes procedents de Reus.

³ AHMT. Padró d'habitants de 1937 de Tarragona. S.T. 6701,6702.

Població infantil (0-14) el 1939

Segons el padró de 1939, a la ciutat de Tarragona hi havia 37.068 habitants.⁴ Va haver-hi 1.822 altes aquell any, de les quals 527 van correspondre a població infantil entre 0 i 14 anys.

Per franges d'edat, la més nombrosa era la de 5 a 9 anys, amb 180 nens. La franja menor era la de 0 a 4 anys, amb 172.

Quadre 4: Distribució de les altes d'infants a Tarragona per sexe i franges d'edat el 1939.

Franja d'edat	Nens	Nenes	Total
0 - 4	86	86	172
5 - 9	91	89	180
10 - 14	87	88	175
Total	264	263	527

Font: Elaboració pròpia a partir del padró d'habitants de 1939 a Tarragona. Sig. top. 6703-6718

A diferència dels anys anteriors, la major part d'inscrits prové d'altres províncies d'Espanya. De la mateixa província tarragonina en provenien 257, dels quals 109 havien nascut a Tarragona.

Per comarques, la que major nombre de criatures va aportar va ser el Baix Ebre, amb 41. Aquesta comarca va ser una de les més castigades durant la guerra. Destaca la ciutat de Tortosa que va aportar 27 nens; aquesta ciutat va quedar pràcticament destruïda després de la Guerra Civil. En segon lloc, la comarca del Baix Camp, amb 29 nens, és de la que procedien més nens. Van arribar nens d'onze localitats diferents com Reus (10), Riudecols (5) o la Selva del Camp (4). En tercer lloc, es troba la comarca del Tarragonès, amb 19 nens, provinents de 10 localitats, com Salou (3), Constantí (3), Altafulla (2), Vila-seca (2) o la Secuita (2).

El 1939 Tarragona va inscriure en el padró infants de les deu comarques tarragonines, igual que el 1936 i 1937.

De la resta de províncies espanyoles, les dues províncies que més nens van aportar van ser Barcelona, amb 69 nens, i Almeria, amb 61. Terol, amb 20 nens inscrits, és la tercera província espanyola que més nens va aportar a la ciutat. Madrid, amb 15, i València, amb 13, són les altres províncies que més nens van aportar a la ciutat tarragonina.

⁴ AHMT. Padró d'habitants de 1939 de Tarragona. S.T. 6703 a 6718.

De l'estranger consten 4 nens que es van inscriure procedents de França (2) i Veneçuela (2).

◆ **Població infantil refugiada a Tarragona**

Tarragona va acollir un nombre molt elevat de refugiats, al costat de Reus, va ser la ciutat que més va acollir de la província. S'estima que a l'agost de 1938 al Tarragonès hi havia 9.030 refugiats.⁵

Quan la situació va empitjorar i l'arribada de refugiats era contínua es va arribar a acollir més del 20% de la població total. La xifra de refugiats de la qual es va fer càrrec la ciutat de Tarragona va representar un 26% de la població de la ciutat, que per aquell temps tenia uns 30.000 habitants. En els resums del padró d'habitants apareixen inscrits els refugiats, només amb el nombre. Fins el 30 d'abril de 1937, hi havia a Tarragona inscrits 3.127 refugiats; a finals d'aquell mateix any van baixar a 2.013 i ja el 1938 només apareixen inscrits 525 refugiats.

Dels llistats de refugiats entre 1937-1938 on s'indica l'edat, sexe i els refugis on estaven allotjats (Refugi Cavallers, núm. 10 i 12; Camp de Mart; Granada; Portal del Carro; Descalços; Sant Llorenç) podem obtenir informació de la població infantil.⁶

Quadre 6: Nens refugiats a la ciutat de Tarragona 1937-1938

Edat	Nens	Nenes	Total
0-4	55	85	140
5-9	46	63	109
10-14	140	121	261
Total:	241	269	510

Font: Elaboració propia a partir de l'AHMT. Fons refugiats. S.T. 8976

Com es pot observar en el quadre 6, en total, la ciutat de Tarragona acollia 510 nens i nenes registrats a l'Ajuntament. De tots ells la franja d'edat d'entre 10 i 14 anys és la més alta, és més del doble que la de 5 a 9 anys.

La procedència dels nens és diversa, de la mateixa província de Tarragona procedien 26 nens: Tortosa (14), Móra d'Ebre (2), Benifallet (1), Benissanet (2), Sant Carles de la Ràpita (2), la Cava (2), Roquetes (2), Móra la Nova (1).

5 DDAA: *Atles de la Guerra Civil a Catalunya*. Edicions Dau. Barcelona, 2010, p. 388.

6 AHMT. Fons refugiats. S.T. 8976.

De les diferents províncies d'Espanya, la que més nens va enviar a Tarragona va ser Madrid amb 58 nens i nenes en total. La seguien Sevilla (12), Astúries (10), Guipúscoa (6), Màlaga (5); de les altres províncies arriben menys nens.

A Tarragona van arribar ja el 1936 nens de Madrid i altres punts del nord, per fer colònies i allunyar-los del conflicte⁷. La primera colònia escolar procedent de Madrid va arribar amb 200 nens, 6 professors, més el personal auxiliar. Els van allotjar en el Sanatori Marítim de l'Arrabassada. Altres colònies que van arribar a Tarragona van ser una que procedia d'Astúries i es van allotjar en el sanatori de la platja i una altra, amb 50 nens procedents de Badajoz.

A la fotografia podem veure un grup de 20 nens que procedien de Madrid, del barri de Chamartín, enviats pel PCE; els acompanyava Rodolfo Viñas exdiputat socialista. Aquesta expedició va ser organitzada pel diari *La Llibertat*. Els nens van ser distribuïts entre famílies que ho havien sol·licitat.

Grup de nens procedents de Madrid que va arribar a Tarragona. Fotografia cedida pel Centre d'Imatges de Tarragona, Arxiu Municipal de Tarragona

El mateix any van arribar també en un altre viatge 299 nens refugiats —210 nens i 89 nenes—, que anaven acompanyats de 7 mestres —5 eren dones i 2, homes— i 2 auxiliars. L'última colònia infantil a Tarragona el 1936

⁷ PIQUÉ PADRÓ, J.: *La crisi de la reraguarda. Revolució i Guerra Civil a Tarragona (1936-1939)*. Publicacions Abadia de Montserrat. Barcelona, 1998, p. 600-628.

va arribar entre el 24 de novembre i el 14 de desembre, van ser 93 criatures —52 nens i 41 nenes— que van ser acollits per famílies de la ciutat.

Ja el 1937 es van organitzar les Colònies Francesc Macià al sanatori marítim. Fins a finals de febrer s'hi van allotjar 300 nens evacuats. Es van registrar problemes en aquesta colònia, ja fos pel tracte dels superiors com pel comportament dels evaquats.⁸

Les famílies que havien enviat els seus fills demanaven informació a les autoritats, si feia temps que no en sabien res. A la carpeta de Vigilància que es conserva a l'arxiu, són nombroses les cartes demanant informació sobre els nens refugiats: Domingo Guerra demana informació sobre els seus dos fills evacuats a Tarragona, ja que no en tenia notícies des de feia sis mesos. El servei de Vigilància feia les investigacions pertinents i es responia la carta. En aquest cas concret, la resposta va ser que els nens estaven bé i que escriurien als pares al més aviat possible.⁹

De la mateixa manera que van arribar nens refugiats a Tarragona, alguns de la mateixa ciutat també van marxar-ne. És el cas de Torrents Moragas, que va enviar a la seva filla de 13 anys a França. Es conserva una carta on els pares demanen permís a l'alcalde de la ciutat per poder anar a visitar-la el 15 d'abril de 1937. El mateix alcalde expedeix un certificat perquè puguin viajar.¹⁰ Correspondència com la que acabem de veure va ser quantiosa durant el conflicte, sobretot quan els pares que enviaven els seus fills a Catalunya volien saber com estaven.

L'arribada de tants refugiats va provocar enormes problemes d'organització a la ciutat, havien de solucionar aspectes com l'allotjament, l'alimentació, la higiene i la salut. La ciutat de Tarragona va col·laborar i es va organitzar, com moltes altres ciutats, perquè els nens estiguessin bé.

Es van organitzar també campanyes de solidaritat fins a l'estiu de 1937. Al *Diari de Tarragona* es publicaven les persones o entitats que havien donat diners o estris per als nens refugiats.¹¹

Important també va ser la tasca del "Segell Proinfància" els beneficis del qual eren destinats a l'atenció de la infància. A Tarragona es va fundar l'1 d'abril de 1937 i van organitzar diferents campanyes com partits de futbol o festivals infantils.

8 PIQUÉ PADRÓ, J.: *Op. cit.*, p. 618-628.

9 AHMT. Vigilància. S.T. 6306.

10 AHMT. Vigilància. S.T. 6307.

11 *Diari de Tarragona*, 31/12/1936.

També es va organitzar la Setmana de l'Infant, perquè cap nen es quedés sense joguina el dia de Reis.¹²

La ciutat es va bolcar a ajudar els nens primer i després a les famílies senceres, tot i això, es va haver de demanar ajuda, sobretot aliments, al Comissariat d'Assistència als Refugiats, a causa del nombre tan alt de refugiats que va arribar a la ciutat, sobretot el 1938 provinents del front d'Aragó i de Móra.

Una altra organització que va ajudar als nens refugiats a la ciutat va ser la Societat d'Amics Quàquers Anglesa i l'Americana. Gràcies a la seva ajuda es va poder organitzar una cantina infantil per uns 500 nens de 2 a 5 anys.¹³

◆ **Impacte de la Guerra en la població infantil de Tarragona**

A diferència de les altres poblacions estudiades, a Tarragona la població va créixer des de 1936 a 1938 i és un cop acabada la guerra quan aquesta va disminuir. El 1936 la població de Tarragona era de 33.098 persones, el 1937 la població era de 36.657, aquesta va augmentar en 3.559 persones. Val a dir que és durant aquest any quan es registren més refugiats en els resums del padró, d'aquí aquesta pujada tan gran. A les rectificacions del padró dels anys 1937 i 1938 apareixen inscrits el nombre total de refugiats, que se suma a la població de Tarragona. L'augment de població el 1938 va ser tan sols de 518 habitants, la qual cosa deixà la població en 37.175. El 1939 la població va decreixer en 107 persones. Ja no apareix en els resums del padró cap inscrit com a refugiat.

Fent la mateixa anàlisi amb la població infantil podem veure que el 1937 és quan es van produir més altes infantils al padró (1.027), el 1938 van baixar una mica, segurament a causa del fre de la natalitat (358) i el 1939 es va recuperar una mica amb 527 altes, sense arribar mai a les de 1937.

Pel que fa als naixements i les defuncions entre 1936 i 1939 s'observa que els naixements, des de l'inici de la guerra van anar disminuint de mica en mica.

El 1936 van néixer a Tarragona 592 nens, el 1937 decreix la xifra fins a 519, el 1938 la baixada va ser encara més dràstica deixant el nombre de parts en

¹² *Diari de Tarragona*, 23/12/1936.

¹³ PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *L'assistència social i hospitalària a Tarragona durant la guerra civil (1936-1939)*. Publicacions de la Diputació de Tarragona, «El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà i Vendrell», Tarragona, 1997, p. 457-473, p. 9.

354, pràcticament la meitat. El 1939 es produeix la xifra més baixa de naixements en molts anys, foren tan sols 260 nens, els nascuts aquell any.

El 1936 i 1937 el creixement vegetatiu va ser positiu. El 1938 el creixement va ser negatiu, hi va haver 378 defuncions enfront de 354 naixements segons les altes i baixes que es conserven a l'arxiu. El 1939 va continuar el creixement vegetatiu negatiu amb 121 persones de diferència entre defuncions i naixements.

Pel que fa a les defuncions, pràcticament es mantenen durant la guerra. L'any que més població va morir va ser el 1937 amb 400 defuncions; el 1938 hi va haver 378 defuncions i, finalment, el 1939 es van registrar 381 persones donades de baixa per defunció.

Analitzant la mortalitat infantil, podem comptar que el 1936 hi va haver 24 defuncions infantils: 13 nens i 11 nenes. El 1937 va pujar la mortalitat infantil, en total 62 nens van morir, dels quals 28 eren nens i 34 nenes. El 1938 la xifra va disminuir molt, i es registraren 16 morts infantils, 7 nens i 9 nenes. El 1939 torna a pujar una mica però no amb les xifres de 1937, en total es van registrar 21 morts infantils, 11 nens i 10 nenes.

Durant tot el conflicte bèl·lic Tarragona va perdre 171 criatures. La franja més feble d'edat va ser la de 0 a 4 anys, amb 50 nens. Molts d'aquests nens que no van sobreviure no arribaven a l'any d'edat. La majoria de nens morts van néixer a Tarragona, però també es registren morts de nens nascuts a Madrid, Almeria, Oviedo o Màlaga per la qual cosa algun d'ells podria pertànyer a algun grup de nens evacuats.

Cal tenir en compte que, donades les circumstàncies que es vivien, moltes dades demogràfiques van deixar d'inscriure's, o bé es van inscriure més endavant.

En qualsevol lloc on hi ha un conflicte bèl·lic, aquest provoca una crisi, la Guerra Civil Espanyola no va ser una excepció, va afectar tota la població, els infants no en van quedar exclosos. A través d'aquesta anàlisi de població infantil hem pogut comprovar com va afectar aquest conflicte en el cas concret de la ciutat de Tarragona ja sigui amb població nouvinguda, població emigrant o desapareguda.

M. PILAR HERRERIAS I GILI
Universidad Nacional de Educación a Distancia
